

## KÖNYVISMERTETÉSEK – RECENSIONES

DIE FUNDMÜNZEN DER RÖMISCHEN ZEIT IN UNGARN. Zusammengestellt von Vera Lányi, Ferenc Redő und Melinda Torbágyi. Band III. (Komitat Komárom-Esztergom) – Gebr. Mann Verlag Berlin – Archeolingua Budapest, 1999. 472. p. 4 t.

A magyar numizmatika újabb nagy összefoglaló munkával lépett a nemzetközi kutatás elé. Ha a korábbi kötetekhez képest kisebb lemaradással, azonban mégis megjelent az FMRU harmadik kötete. Sajnos időközben a sorozat fő munkatársát veszítette el a kiváló numizmatikus és régész Dr. Lányi Vera halálával, amely a kötet szerkesztésében is érezhető. Így vált szükségessé, hogy ez a könyvismertetés a megszokottnál bővebb legyen, tartalmazva azokat a kiegészítéseket és javításokat, amelyek elkerülhetetlenek az FMRU kötet használatához. Az új kötet ugyanis, folytatva a limes menti területekről előkerült érmek feldolgozását, számos olyan numizmatikai adatot kínál, amelyek nem csupán az éremtan, hanem a gazdaság és a településtörténet számára is fontos forrásul szolgálnak. Míg az első Fejér megye (*Die Fundmünzen der römischen Zeit in Ungarn* Band 1. Komitat Fejér. Hrsg. Jenő Fitz. Dr. Rudolf Habelt – Kultura International. Bonn – Budapest 1990), a második pedig Győr–Moson–Sopron megye (*Die Fundmünzen der römischen Zeit in Ungarn*. Hrsg. Vera Lányi. Dr. Rudolf Habelt – Archeolingua. Bonn – Budapest 1993), addig a harmadik kötet a Komárom–Esztergom megye területén előkerült illetve az illetékes múzeumokban, valamint gyűjteményekben található éremanyagot tette közzé. Ezzel és a korábbi kötetekkel a Magyarország területén található római limesnek komoly része vált numizmatikailag vizsgálhatóvá.

A mai Komárom-Esztergom megye mesterségesen kialakított közigazgatási egység, amely 1945 után Komárom és Esztergom vármegyék egyesítésével jött létre. 1918 előtt mind Komárom, mind pedig Esztergom vármegyék területe a Duna mindkét partjára kiterjedt, amely magyaráztatul szolgál a szlovákiai komáromi Podunajské Múzeumban található igen gazdag római emléktanyag lelőhelyére is, mivel a leletek nagy része a túlpárti Szőnyből (Brigetio) került oda. A római császárság a Dunántúlnak ezen az északi felén a Kr. u. 1. század közepén kezdte kiépíteni a közigazgatást és ekkor jelentek meg az első csapatok is, amely az itt élő bennszülött kelta és illír őslakosság életében is változást jelentett. A Duna túlsó partján egyre nagyobb számban meglepedő germánok miatt szükségessé vált a határ megerősítése és ezért az 1. század végén legiot helyeztek a

Vág és Duna folyók összefolyásához Brigetioba, hogy a határt biztosítsa. A mai megye területe Pannoniának a Traianus uralma alatt történt kettéosztásakor Superiorhoz került, és ezt a határt csak majd Caracalla idején módosították, oly módon, hogy kitolták Pannonia Inferior határát egészen Arrabonáig. A brigetioi legiostábor mellett rövidesen nagyobb település jött létre, amely Septimius Severus vagy Caracalla császár uralkodása idején megkapta a municipium rangot. Brigetio így rövidesen nemcsak fontos katonai támaszponttá, hanem emellett a kereskedelem és a gazdaság egyik központjává is vált Pannoniában. Ez a demográfiai és gazdasági növekedés az előkerült éremanyagok mind mennyiségi, mind pedig minőségi összetételében megfigyelhető. A korábbi FMRU kötetekhez képest az FMRU 3.-ban a feldolgozott éremanyag mintegy 10.000 darabbal több, és így közel 30.000 érem adatai találhatóak a könyvben. Ennek a hatalmas mennyiségnek pedig több mint a fele Brigetióból származik, amely a nagy számú szórvány érem és a magángyűjteményekben található anyag mellett számos jelentős kincsleletet is tartalmaz, és ezek a leletek összetételüket tekintve beszédes tanúi a római korszak gazdagságának és a politikai viharainak. Brigetion kívül a Duna melletti római erődök és csapattáborok, valamint települések maradványai közül kerülnek még elő római pénzek. A megye területén található másik nagyobb római település a mai Esztergom területén fekvő Solva volt, amelynek jelentősége a 3. és 4. század folyamán komoly mértékben megnőtt, mint arról a feliratos emléktanyag mellett az esztergomi várhegyen elrejtett kincsleletek is tanúskodnak. A megye belső dombos-hegyvidékes részein számos római és bennszülött település, valamint villagazdaság nyoma figyelhető meg, ahonnan szintén több kincslelet ismert. Ezek sorából kiemelkedik az FMRU 3. kötetében is részletesen ismertett Bajót-pélföldszentkereszt, bakonyszombathelyi és Kisigmánd-öregesmpusztai.

Az FMRU 3. kötete az Archeolingua és a Gebr. Mann Verlag közös kiadásában jelent meg és a könyv főszerkesztője Redő Ferenc volt. Némi zavart okoz, hogy a belső címlapon a sorozat és a kötet cím alatt a munkatársakat eltérő módon adták meg, amely már a korábbi kötetek esetében is megfigyelhető volt. Míg a sorozatcím alatt található a kötet szerzői (bearbeitet von ...), addig a könyv címe alatt az összeállítók (zusammengestellt von ...) neve szerepel. Talán helyesebb lenne ezt a későbbiekben pontosítani, mivel számos zavart eredményezhet. Ez azért is fontos lenne, mivel az FMRU korábbi köteteihez képest a 3. kötetben nem szerepelnek az adott éremcsoportok (görög, barbár, kolonialis érmek stb.) meghatározását végző személyek nevei.

A rövid előszóban találhatunk utalást arra, hogy a megyének egy részén már végeztek korábban régészeti topográfiai kutatásokat (ez külön kötetben kiadásra is került: Horváth I.–H. Kelemen M.–Torma I., *Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és Dorogi járás*. MRT 5. Budapest 1979.), amelynek adatait bedolgozták az ismertetett könyvbe is. Ennek köszönhetően minden lelőhelynél igyekeztek a szerzők rövid áttekintést nyújtani a vidék római kori emlékeiről és így a numizmatikai emlékekanyag a megfelelő történeti-régészeti kapcsolatrendszerbe helyezhető. Az előszóban olvasható H. Kelemen Márta rövid ismertetése a megye római kori települési viszonyairól és történetéről, amit a előkerült érmeke statisztikai táblázata követ. Itt kell azonban megjegyeznünk, hogy a Redő Ferenc által összeállított statisztikában több hiba van. Az Esztergom-Burg, Schatzfund 2 nem 1233 hanem 1264 darabból, és az Esztergom-Burg, Schatzfund 3 pedig 3 érme helyett 1900 darabból állt, mint az később a katalógusban helyesen szerepel (FMRU 3, 112). Ez alapján a kötetben feldolgozásra került numizmatikai anyag – mint arra Bakos Miklós, *Berichtigungen zum Band III. der "Fundmünzen der Römischen Zeit in Ungarn"*. NK 98–99 (1999–2000) 121. is rámutatott – statisztikai arányait tekintve módosult. Így 28.345 db helyett 30.273 db érme leírása szerepel a könyvben és ennek a legnagyobb részét – mintegy 35,10%-át – a különféle gyűjteményekben található érmeke adják, amit a szórványleletek (29,34%), a kincsleletek (27,13%), majd a településekről (6,93%) és a temetőkből (1,50%) származó darabok követnek. Az esztergomi és tatai múzeumok anyaga mellett a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött érmeke is feldolgozásra kerültek. Itt kell megemlítenünk a kiemelkedő szőnyi magángyűjteményeket (Kállay, Szentgáli, Torday és Tussla), amelyeknek anyagát a leírások és a fellelhető darabok meghatározásával közzé tették. A II. világháború pusztításai során több olyan gyűjtemény semmisült meg, amelynek gyűjtőköre szintén a mai megye területe volt. Ezek közül a különböző egyházi tanintézményekben található anyagot kell kiemelnünk (Esztergomra, Komáromra és Tatára vonatkozóan ld. Gohl Ö., *A magyarországi múzeumok, köz- és tanintézetek éremgyűjteményei*. NK 5 (1906) 57, 60, 66). A kötetbe szükséges lett volna még felvenni Sárközy József éremgyűjteményét is, aki Komárom vármegye tisztikarának tagjaként a 19. század közepén komoly régiséggyűjteményt hozott létre elsősorban a Szőnyben, illetve a megyében talált érmekekből (Szinyei J., *Magyar írók élete és munkái*. XII. kötet. Budapest, 1908. 209). A közel 6000 éremből (Fényes E., *A Magyar Birodalom statistikai, geographiai és történeti tekintetben I. kötet. Komárom vármegye*. Pest 1848. 50) álló anyag egy részét – mintegy 734 darabot – tulajdonosa a Pápai Református Főiskola gyűjteményének adományozta, amely publikálásra is került (Borsos I., *A Pápai Református Főiskola Gyűjteménye [Sammlung der Reformierter Hochschule von Pápa]* Band II. Pápa 1909.). A pápai gyűjtemény Sárközy féle darabjaiból néhány ritka és érdekes érmet a korabeli irodalom segítségével még lelőhelyhez is kapcsolhatunk. Míg azonban a rövidítésjegyzékben (28 o.) ezen kötet szerepel, addig a gyűjteményből csupán pár érmet közöltek, azt sem ezen kötet alapján, amelyről a későbbiekben még szólni fogok.

Az előszót az éremlisták összeállításánál alkalmazott irányelveket, illetve a kötetben használt rövidítések feldolgozó rész (17–28 o.) követi, amely mintegy használati utasítás a kötethez. Metodikailag a korábbi kötetekhez képest nem történt változás, így függőlegesen a verési időt kronológiai sorrendben követve szerepelnek az érmeke. A leírásoknál vízszintesen a verettető, az érték, a datálás, a verőhely majd a pénzkatalógusok azonosítási száma illetve a fellelhetési hely rövidítése található. A kelta és görög érmeke mellett a bizánci pénzeknek a sorozat kötetbe történt felvétele már kitekintést kínál a népvándorlás kor gazdasági és települési kapcsolatrendszerére is. Az érmeke meghatározása a megbízható külföldi szakirodalom (Crawford, BMC, LRBC és a RIC) alapján történt, amit a datálásnál a rész kutatások eredményeivel is kiegészítettek, amiről a felhasznált irodalom rövidítésjegyzékének forrása során meggyőződhet az olvasó.

A már korábban megjelent kötetek esetében is többször zavart okozott, hogy a lelőhelyek után található bibliográfiai adatok sok esetben hibásak és pontatlanok voltak vagy nem is szerepeltek. Mint arra már az FMRD sorozat összeállítói is rámutattak ebből a szempontból nagyon fontos az összes elérhető irodalom pontos megadása, valamint a publikációkban előforduló numizmatikai leletanyagra vonatkozó hivatkozások idézése (Gebhart, H.–Kraft, K.–Küthmann, H.–Franke, P. R.–Christ, K., *Bemerkungen zur kritischen Neuauflage der Fundmünzen der römischen Zeit in Deutschland*. JNG 7 (1956) 21–22). Az akkori munkatársaknak az 1950-es években megfogalmazott célja a mai napig is érvényes, mely szerint a vizsgált területi egységről előkerült összes érmét közölni kell. Ehhez pedig a gyűjteményekben található és az ásatások során előkerült közvetlen darabok mellett a korábban publikáltak új kritikái kiadása is fontos. Ezért a magyar kötetek esetében jó lenne nem csupán a folyóiratokat és annak évfolyamadatait megadni, hanem a cikk teljes címét is kiírni, mivel az a külföldi kutatók számára további támpontot jelenthetne ez a vizsgálataik során.

A kötet jelentős részét a megye területén előkerült érmekekből összeállított katalógus teszi ki, amelyben a települések alfabetikus sorrendben követik egymást. Mivel a katalógusban számtalan olyan hiány illetve hiba található, amely zavart okozhat az éremanyag vizsgálata során, így a javításokat és kiegészítéseket az FMRU rendszerét megtartva itt településről-településre, lelőhelyről-lelőhelyre haladva közöljük.

*Dorog* (FMRU 3, 81): A dorogi járásban talált érmeke az 1950-es és 1960-as években többnyire a Dorogi Táj-múzeumba kerültek be, ezeket statisztikai szempontból helységenként és éremfajtaként Szepessy Géza tekintette át (Szepessy G., *Szórvány római pénzleletek a dorogi járásból*. NK 44–45 (1965–1966) 71–75). A Dorogi Táj-múzeum gyűjteménye később az Esztergomi Balassi Bálint Múzeumba került, a gyűjteményi leltárkönyvre azonban az FMRU 3-ban végig hivatkoztak a kötet összeállítói.

*Dömös-Kövespatak* (FMRU 3, 84): Az MRT 5, 61 kötetben I. Valentinianus érmeke szerepel a Constantinus dinasztia helyett.

Mivel településről van szó így az *Epöl-Kökút* (FMRU 3, 86) helyett elég csak az Epöl, ugyanis az Epöl-Kökút dülő

valójában a lelőhely és itt a koranépvándorláskori temető 3. sírjában találták II. Constantius kisbronzát.

A megye egyik komolyabb római települése az antik Solva, a mai *Esztergom* területén feküdt. Az utóbbi évtizedek régészeti kutatása több jelentős római temetőt tárt fel a városban, az egyik ezek közül az *Esztergom-bánomi* (FMRU 3, 98–102) sírmező, ahol 333 sírt ástak ki, amelyeket a leletanyag alapján a 4–5. századra datáltak. Az *Esztergom, Bajcsy-Zsilinszky-Str. 26–28, 36.* (FMRU 3, 102) lelőhelyről, az említett Hadrianus ezüsten kívül még egy Claudius nagy bronz (RIC 66) és egy II. Constantinus középbronz került elő az MRT 5, 159. alapján. Ennek a két pénznek a leltári száma (EBM 71 20 1–2). megegyezik az *Esztergom, Bajcsy-Zsilinszky-Str. 5* (FMRU 3, 102) lelőhelynél szereplő két érmet – egy Hadrianus ezüst és egy Constantius Gallus középbronz – adataival. *Esztergom-Búbánatvölgyben* (FMRU 3, 102) került elő a topográfia (MRT 5, 213) szerepel a Huray villa építéskor Caracalla császár 13 darab aureusa került elő. A másik komolyabb későrómai temetőt a *Széchenyi-Platz* (FMRU 3, 104–106) környékén találták, ahol 7 majd még 67 sírt tártak fel. *Esztergom-Szentgyörgymezőről* (FMRU 3, 106) még egy Biatic típusú kelta érmet ismert (Gohl Ö., *A Biatic csoportbeli barbár pénzek*. NK 12 (1913) 42), amely a kötetben nem szerepel. A gazdag későrómai temetők mellett a 4–5. századi továbbélő lakosságra utalnak azok az éremleletek, amelyek az *esztergomi várhegyen* (FMRU 3, 106–112) kerültek elő a 18. században a nagy építkezési munkák során. Az esztergomi Primási Levéltárban (Erzbischöflichen Archiv) található kéziratok alapján Bakos Miklós rekonstruálta és határozta meg a kincsleleteket: (Bakos M., *Römische Münzfunde in Esztergom (Gran/Ungarn) im 18. Jahrhundert*. SmbI 45 /Dezember 1995 Heft 179/180. 52–64. és Uő., *Római éremleletek Esztergomban a 18. században*. KMK 5 (1997) 425–435.), azonban ezekre a publikációkra nem található hivatkozás a kötetben, pedig így számos tévedés elkerülhető lett volna. Az I. kincslelet 32 vagy 42 darab I. vagy II. Theodosius solidusa nem tűnt el, hanem az érsek kelyhet öntetett ezekből (BAKOS 1997, 433). A 2. kincslelet leírása hibás, mivel Máthes, J. N., *Veteris Arcis Strigoniensis, monumentorum ibidem erutorum, aliarum antiquitatum, lythographicum tabulis ornamenta descriptio*. Strigonii, MDCCCXXVII, 70–73. könyvére hivatkozik forrásként, amiben többek között nem szerepelnek Tacitus császár érmei. Ezért Bakos Miklós ismét megjelentette a helyes éremlistát ld.: BAKOS 1999–2000 121–123. A 3. kincsleletben talált közel 1900 darab follis Bakos Miklós az írásos források és a statisztika segítségével a következőképpen határozta meg: 596 darab Diocletianus, 319 darab Constantinus Chlorus és – ami a kötetben nem szerepel – 642 darab Maximianus Herculus és 343 Galerius Maximianus follis alkotta a leletet (BAKOS 1997, 62–64). Ebben az esetben is tévesen hivatkoznak Máthes könyvére (FMRU 3, 112), mint forrásra, mivel az érme leírása valójában csak a Primási Levéltárban (Erzbischöflichen Archiv) található levélben olvasható (BAKOS 1999–2000, 124). A várhegyen végzett építkezések során a 18–19. század folyamán még többször kerültek elő római pénzeket, ezek közül figyelemre méltó az 1822-ben talált Honorius és II. Theodosius aureus (MRT 5, 81), amelyek a kötetben nem szerepelnek. Az esztergomi Bencés Főgimnázium gyűj-

teményének későrómai érmeit Alföldi A., *Untergang der Römerherrschaft in Pannonien*. UJ 3 (1923) Heft 4. 327–328. közölte tanulmányában, amelyben szintén számos 378 után vert pénz található.

*Héregről* (FMRU 3, 170–177) került Sárközy József gyűjteményébe (BORSOS 1911, 4) egy Nagy Sándor aranyérem, amit Fényes Elek műve (FÉNYES 1848, 180) alapján azonosíthatunk, ahol a részletes leírása is megtalálható.

A római Pannonia egyik legiós tábora és mellette pedig a 3. századtól municipium rangra emelt Brigetio városa feküdt a mai *Komárom-Szőny* területén. Az itt és a környéken előkerült érmekek már megjelent egy összefoglaló és alapos feldolgozása: Bíró-Sey K., *Coins from Identified Sites of Brigetio and the Question of Local Currency*. RégFüz II/18. Budapest 1977. Erre a műre azonban az egész FMRU 3. kötetében egyetlen utalás sincs, ami azért okoz zavart, mivel számos adat alaposan eltér a két könyvben. Így a sírmezőknél a Gerhát temetőnél (FMRU 3, 195–197) a hamvasztásos és csontvázás sírok felcserélődtek, így amit hamvasztásosként jelöltek az FMRU-ban az a valóságban csontvázásos és fordítva (ld. BÍRÓ-SEY 1977, 110–111). Az 5. sírnál szereplő Diva Faustina érmet a 3. sírban volt, az 5.-ben ugyanis nem volt éremmelléklet. A 16. sír kimaradt a felsorolásból pedig abban egy Philippus Arabs bronzérem (NMA 6 1940 131) volt, amely a 43. sírnál szerepel. Hiányzik a 88/2 sír, amelyben egy Commodus középbronz (NMA 17 1952 2) volt. A Gerhát sírmező területéről egy női sírból egy Herennia Etruscilla bronzérem (NMA 1 1932 11) már került a Nemzeti Múzeumba (Paulovics I. in: *Vezető a régészeti gyűjteményben (őskor, római kor, népvándorláskor)* Budapest 1938. 100). A későrómai I–VI. számú római temetőket tanulmányaiiban Barkóczy László közölte. Az I–IV-hez lásd: Barkóczy L., *Adatok Brigetio későrómai történetéhez*. FöldArch 13 (1961) 95–115. A IV. temető végén (FMRU 3, 199) Einzelfundként szerepel egy Barkochba bronz érmet, amely valójában Brigetio keleti részén a tábor falától 30 méterre egy római villa alatt talált hamvasztásos sírból került elő (B. Thomas E., *Römische Villen in Pannonien*. Budapest 1964, 267). Még egy ilyen érmet sikerült azonosítania Scheiber Sándornak (A. Scheiber, *Jewish Inscriptions in Hungary from the 3rd Century to 1686*. Budapest-Leiden 1983. 63 a fotóját ld. 64), amely a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe került be (NMN 41 1892 16) és amire nem található utalás a kötetben. A sírban talált Barkochba érmet ráadásul kétszer is szerepel a kötetben egyszer az említett helyen másodszer pedig az Einzelfunde között (FMRU 3, 222). A két érmet kapcsolatba hozható a Barkochba felkelés (132–135) leverésében részt vevő legio I. adiutrix (a Brigetioiban állomásozó legio) katonáival, akik Kisázsiaiból hozhatták magukkal ezeket az érmeiket.

A VI. temető, amit a 10.000 literes tartállyal lévő temetőként is szoktak jelölni (Fitz J., *A római temetők anyaga és a pénzforgalom*. NK 78–79 (1979–1980) 27), egyes sírjait – a 7, 8, 9 és 10. számút – Barkóczy L., *Négy későrómai sír Brigetioból*. KMK 1 (1968) 75–105. közölte. A kötetben (FMRU 3, 202) tévesen szerepel a 16. számú sír, mivel az érmet alapján itt a 9. számúról van szó. A Sörház-kerti temető 65. sírjának érmei nem azonosak a kötetben (FMRU 3, 205–206) és Bíró-Sey Zsolt munkájában (BÍRÓ-SEY 1977, 119), ahol az egyik Titus denar nem található. A NMA

leltárkönyve szerint még egy Hadrianus denar (NMA 2 1946 198) volt a sírban, amely azonban egyik könyvben sem szerepel. A 136. sír hamvasztásos és nem csontvázas temetkezés. A hamvasztásos síroknál a 6.-ban és az 56.-ban előkerült éremnek ugyanaz a leltári száma (NMA 2 1946 7), ami elírás, mivel a 6. sírban talált érem száma helyesen (NMA 3 1946 7). A 68. sírnál szereplő III. Gordianus érem valójában a 73. sírból került elő (BÍRÓ-SEY 1977, 120). Az 1946-ban talált Brigetio, Schatzfund 4 nem 9 (FMRU 3, 214), hanem csak 7 darab (BÍRÓ-SEY 1977, 134) aureust tartalmazott. Az Einzelfunde között két medaillonnal – egy Lucilla (FMRU 3, 225) és egy Caracalla (FMRU 3, 228) – kapcsolatban történik utalás a Pápai Református Főiskola gyűjteményére, a medaillonokat azonban Barkóczi L., *Római-kori bronz medaillonok Szönyből*. NK 56–57 (1957–58) 47–48. kapcsolta Szönyhöz, ugyanis a főiskolai gyűjtemény bemutatásában (BORSOS 1911) nem szerepelnek a lelőhelyadatok. A Caracalla érmét (BORSOS 1911, 4–5), amely a már korábban jelzett Sárközy gyűjtemény példánya volt, valóban Szönyben találták, erre Fényes Elek utal az érem leírásánál (FÉNYES 1848, 157). Innen került még Fényes szerint (FÉNYES 1848, 157) a Sárközy gyűjteménybe Alexander Jannaeus bronzpénze (BORSOS 1911, 18) és 1833-ban Pescennius Niger ezüstérme (BORSOS 1911, 116).

Az Einzelfunde között szereplő 3296. számú (FMRU 3, 295. ld. a fotót Tafel IV.) római kisbronzot utánzó érmét Gohl Ödön közölte és a szarmatákhoz kapcsolta (Gohl Ö., *Szarmata érmek a magyar nemzeti múzeumban*. NK 5 (1906) 125–126). A kötetben nem található utalás arra az Anastasius solidusra sem, amit a tábor nyugati részén elterülő népvándorláskori temető egyik sírjában találtak (Kiss A., *Funde aus dem 5–6. Jh. im Gebiet von Brigetio*. FolArch 32 (1981) 205).

A Szönyből előkerült régészeti anyag jelentős része a 20. század első felében magángyűjteményekbe került. Ezért a Kállay, Szentgáli, Torday és Tussla gyűjtemények ismertetése (FMRU 3, 299–395) rámutat arra, hogy milyen komoly részét jelentik ezek az érmek a brigetioi numizmatikai anyagnak.

A *Környén* talált érmek leírásánál hiányoznak azon darabok, amelyeket az avar temető 77., 106., 112., 125., 128. sírjaiban találtak (Salamon Á.–Erdélyi I., *Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe*. Budapest 1971).

1889-ben *Nyergesújfalu* és *Lábatlan* határán 1889-ben 12 darab kelta ezüstpénz került elő (MRT 5, 276).

A *Pilismarót-Kishegyen* fekvő későrómai tábor területéről a felsoroltnál (FMRU 3, 426) több éremről szólnak a források. 1868-ban egy Honorius solidust, majd 1912-ben Nagy Constantinus érmeiből álló éremleletet találtak (MRT 5, 284–285). A *Pilismarót-Öregek dűlő* 39. számú avar sírjában a II. Constantinus kisbronz mellett egy bizánci aranypénz utánzata volt (Huszár L., *Das Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit im mittleren Donau-becken*. ActaArchHung 5 (1954) 92–93), amelyre éppen úgy nem utalnak a szerzők mint a *Pilismarót-basaharci* avar temető 61. (2 db későrómai), 188. (Licinius kisbronz), 225. (Constans centenionalis) sírjaiban talált római pénzekre (Fettich N., *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc*. Budapest 1965. 34, 63, 77).

*Süttöről* a római érmek mellett még avar kori bizánci pénzek ismertek (Csallány D., *L'importance de la circulation monétaire byzantine pour le legs archéologique des avars*. ActaArchHung 2 (1952) 246).

A *Tátnál* Einzelfundként szereplő (FMRU 3, 440) II. Tiberius tremissis (NMM 121 1887 1) valójában Heraclius semmissisének utánzata (ehhez ld.: Somogyi P., *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit*. Innsbruck 1997. 91).

*Tokod* környékéről 15 darab köztársasági denar valamint koracsászarkori érem került elő, amelyek az Einzelfund-ok között találhatóak. Ezeket az érmeket Mócsy András dolgozta fel (Mócsy A., *A római pénz forgalmáról a római uralom előtti Pannóniában*. NK 40–41 (1961–1962) 15–18). Tokod területéről több települést, köztük egy egészen korait és egy későrómai erődöt ismerünk, amelyek környékén nagy számban fordulnak elő római pénzek (első sorban 4. századiak), amelyek általában a gyűjtőkhöz kerültek.

A kötet végén lévő megyetérképen jelölték a katalógusban található lelőhelyeket, a településeknél feltüntetve a római nevüket is. A térképen azonban a mai közigazgatási határok és utak szerepelnek. A későbbi köteteknél jó lenne egy olyan térképet is elhelyezni, amelyen a rekonstruált római úthálózat szerepel.

Az FMRU 3. kötete ezen hiányosságai ellenére mégis fontos numizmatikai kézikönyv, amelynek segítségével Pannonia egyik politikai és gazdasági szempontból jelentős részterületét lehet vizsgálni. Az eddig megjelent három könyv tekintetében csak reménykedhetünk abban, hogy dr. Lányi Vera munkájának folytatója akad és a következő kötet még belátható időn belül megjelenik.<sup>1</sup>

Prohászka Péter

1 A rövidítve idézett múzeumi gyűjtemények feloldása a következő: EBM – Esztergom Balassi Bálint Museum, NMA – Ungarisches Nationalmuseum, Archäologische

Abteilung, NMM – Ungarisches Nationalmuseum, Münzkabinett.